

Ольга Стефанишин, д. е. н.

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

УДОСКОНАЛЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Olha Stefanyshyn, ScD in Economics

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

IMPROVING THE HUMAN CAPACITY OF UKRAINE

In this article necessity of improving the human potential of Ukraine with the consideration of accelerated development of artificial intelligence has been researched. The main directions of modernization of the national human potential, first of all, the identification of human intellectual potential as a decisive economic resource and strengthening of its competitiveness on the basis of development of its main advantages – creativity and empathy, which are not specific to artificial intelligence, are determined.

The basic principles of implementation of the concept of development of human intellectual potential (strategic approach, investment, continuity of innovation training) are developed for improvement of intellectual, creative and entrepreneurial abilities, growth of competencies and increase of motivation. The modern globalization changes in the field of high technologies are determined and the necessity of their consideration for qualitative modernization of human intellectual potential is substantiated.

Keywords: innovation, human intellectual potential, artificial intelligence, globalization, competitiveness, economic development, knowledge.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні глобалізаційні процеси об'єктивно вимагають зміни підходів до чинників економічного розвитку національного господарства. Утвердження в розвинених країнах інноваційної економіки, розвиток якої базується на знаннях та інноваціях, спричиняє усвідомлення того, що пошук невикористаних резервів, оптимальних шляхів для ефективного довгострокового розвитку України слід шукати у реалізації теорії людського інтелектуального потенціалу та реального запровадження її провідних положень у практику ринкових перетворень, зокрема, ідей щодо інвестування в удосконалення його якості впродовж життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку та реалізації окремих складників людського потенціалу економіки України проаналізовано в працях українських учених-економістів¹. Проте в їх дослідженнях не розкрито сутність категорії „людський інтелектуальний потенціал” та інноваційної трансформації його якості.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в удосконаленні змісту людського потенціалу та визначенні напрямів підвищення його конкурентоспроможності в умовах прискореного розвитку штучного інтелекту.

Суть та масштаби проблеми. Сучасні економічні реалії в Україні підтверджують розвиток інформаційного суспільства, де понад 64% населення є Інтернет-користувачами і згідно даних Всесвітнього економічного форуму країна займає середню позицію (71-ше місце за розвитком інформаційно-комунікаційних технологій із 143 країн у рейтингу) та 60-те місце у рейтингу найконкурентоспроможних економік 2017-го².

¹ Грішнова, О.А., Брінцева, О.Г., Шурпа, С.Я. (2017). Фіктивізація людського капіталу та нові ризики у сфері зайнятості. *Науковий вісник Полісся*, 1(9), 91-98; Дасюк, С. Проблеми людського потенціалу в Україні. <<https://hayvip.com/video-ZmdheatpiWeXh2U.html>>.

² Звіт ІТУ – розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у світі. <<http://www.dut.edu.ua/ua/news-1-0-3603-zvit-itu-rozvitok-informaciyno-komunikaciynih-tehnologiy-u-sviti>>; Україна опустилася в економічному рейтингу. <https://gazeta.ua/articles/economics/_ukrayinaopustilasayavekonomichnomurejtingukrayin/77576>.

Людський інтелектуальний потенціал є ядром інноваційної економіки. Загалом інтелектуальний потенціал країни – це можливості, що надані інтелектуальними ресурсами у певний час і в майбутньому, які створені людським і штучним інтелектом, можуть бути використані для досягнення певної мети, хоча такі можливості не завжди будуть зrealізовані. Завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій сучасне виробництво вже не потребує просторової та часової єдності як обов'язкових ознак процесу праці. Інтелектуальна праця поєднує створення нових знань і відтворення відомої інформації. Необхідною умовою творення інтелектуальної власності (на відміну від матеріальної) є елемент креативності, емпатії, освіченості, інтелекту. Однак інтелект у сучасних умовах асоціюється з природною розумовою діяльністю людини і зі штучним інтелектом, сутність якого полягає у відтворенні машинами окремих інтелектуальних дій людини (сприйняття інформації, елементи міркування та ін.). Відомий технологічний футуролог Рей Курцвейл і засновник компанії SpaceX Ілон Маск передбачили майбутні досягнення в галузі штучного інтелекту і прогнозують, що у 2020 – 2030 рр. штучний інтелект може взяти гору над людським інтелектом¹. Така перспектива прискореного розвитку штучного інтелекту зумовлює актуальність підвищення конкурентоспроможності людського інтелектуального потенціалу і, передусім, його якості.

Структуру людського інтелектуального потенціалу національної економіки України визначаємо, як єдність людського потенціалу, але творчих, а не економічних індивідів (властиве індустріальному суспільству), духовно-інформаційного та соціального потенціалів².

Людський потенціал творчих індивідів є сукупністю розумових, творчих здібностей, умінь, здоров'я індивідів, які використовуються для відтворення особистостей і суспільного розвитку.

В інформаційному суспільстві жива людська особистість щораз менше стає носієм людського капіталу і дедалі більше – носієм людських інформаційних ресурсів. Завдяки збереженню мовної, культурної, наукової та іншої ідентичності створюються умови для творчої реалізації кожною людиною своїх інтелектуальних потенцій, тобто інтелектуального капіталу. Збільшення потреби в підвищенні духовної культури індивідів при переході до основ інформаційного суспільства зумовлено зростанням масштабів технічної могутності суспільства, його інформаційної уразливості, індивідуалізації особистості тощо³.

Духовно-інформаційний потенціал індивідів (як сукупність звичаїв, цінностей і норм) надає змогу на теоретичному рівні застосовувати знання, відомості, факти, залежності між ними для ефективного соціально-економічного розвитку суспільства.

Соціальний потенціал індивідів є інтегральним показником нереалізованих можливостей змін соціальної дійсності. Розвиток інформаційного суспільства в Україні передбачає зростання сукупності знань, норм, цінностей, що, з одного боку, ускладнює їх засвоєння людьми. З іншого, суспільство, окремі особистості завдяки опануванню загальнолюдських, наукових, світоглядних та поведінкових норм, цінностей причетні до формування соціального капіталу – передумови їх успішної координації і кооперації⁴. Адже як члени суспільства люди творять мережі спілкування і власні моральні якості, а як громадяни – їх застосовують.

Отже, структура людського інтелектуального потенціалу суспільства становить єдність людського потенціалу творчих індивідів, духовно-інформаційного і соціального потенціалів⁵. Реалізація людського потенціалу спричиняє перетворення його на людський капітал.

Україна значно поступається за рівнем розвитку людського інтелектуального потенціалу економічно розвиненим країнам, що проявляється у низькому рівні життя. За індексом соціального розвитку у 2016 р. Україна посіла 63-є місце із 133-ох країн, випередивши майже всі пострадянські

¹ К 2029-му Курцвейл пророчет роботам мудрость большую, чем у человека. <<https://www.computerra.ru/.../k-2029-mu-kurtsvayl-prorochit-robotam-bolshuyu-mudrost-chem-chelovechu/>>; Майбутнє від Ілона Маска: поради урядам і молодим. <<https://www.biz.nv.ua/>>.

² Стефанишин, О. (2006). *Людський потенціал економіки України*: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

³ Мельник, Л.Г. (2003). *Информационная экономика*. Сумы: Университетская книга.

⁴ Патнам, Р., Леонарді, Р., Наннеті, Р. (2001). *Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії*. Київ: Вид-во Соломії Павличко "Основи".

⁵ Стефанишин, О. (2006). *Людський потенціал економіки України*: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

держави, крім Грузії, яка суттєво зміцнила свої позиції у сфері освіти, охорони здоров'я та захисті прав людини, що вкупі з іншими досягненнями дозволило їй посісти 54 сходинку¹.

Недостатнє фінансування людського розвитку за рахунок усіх джерел (держави, домогосподарств та підприємств) обумовило втрату позицій у розвитку людського потенціалу країни. Так, у 2016р. Україна посіла 84-е місце із 188 країн, хоча за період із 1990-го по 2016-й значення ІЛР зросло із 0,705 до 0,743 бали, або на 5%, тобто, в середньому – на 0,023% за рік². Отже, в країні, порівняно з іншими державами, прогресивний розвиток людського потенціалу відбувається надзвичайно повільно.

Недостатній рівень розвитку людського потенціалу призводить до негативних соціально-економічних наслідків, серед яких є наступні:

1. Зростаюча депопуляція населення з погіршенням якісних характеристик людського капіталу при значних міграційних втратах населення продуктивного віку та високого професійно-кваліфікаційного рівня. За оцінками експертів від 2 до 7 млн. українців здійснюють трудову діяльність за кордоном. На 1 січня 2017р. загальна кількість наявного населення України становила 42 584,5 тис., в той час як ще у 2007 році була 46 372,7 тис., скоротившись протягом останніх десяти років на 3,8 млн. осіб³.

2. Нераціональна демографічна структура населення веде до збільшення питомої ваги осіб у віці 60 років і старше (39,0 % населення) і зменшення питомої ваги осіб у віці, молодшому за працездатний. Нижча тривалість життя в Україні – 71,4, в той час як для країн Європи і Центральної Азії вона становить – 72,3 року, а середній показник по світу – 71,5 року⁴.

Середній вік населення України становить 40,9 роки; у тому числі чоловіків – 38,1, жінок – 43,3 років. За період 1995–2007 рр. зміна основних пропорцій вікових груп населення країни спричинила збільшення демографічного навантаження на населення працездатного віку. Цей показник в Україні становить 618 осіб непрацездатного віку в розрахунку на 1000 населення працездатного віку, з них частка дітей – 42,0 %. Отже, Україна, так само як і європейські країни, опинилася перед загрозою старіння нації через скорочення народжуваності дітей⁵.

3. Знецінення людського капіталу: загального (знань, навичок, розумових звичок, які люди отримують у системі формальної освіти) і специфічного людського капіталу (знань і умінь, які працівники здобувають у процесі своєї діяльності безпосередньо на робочих місцях). Знецінення освітнього потенціалу зумовлює зниження продуктивності праці в Україні.

4. Низький рівень оплати праці, адже у 2015 році реальна середня заробітна плата порівняно з 2013 роком зменшилася на 28,4 грн., порівняно з 2008 роком – на 30,4грн. що є одним з визначальних чинників виїзду економічно активного населення нашої країни за кордон в пошуках праці⁶. В Україні відсутні гідні робочі місця, оскільки середньомісячна зарплата в 2015р. сягала 37 % від середньомісячної зарплати працівника у Болгарії, 26,0% – у Китаї, у Польщі це співвідношення становить 18,6%. Нині понад 25% економічно активного населення працює за кордоном⁷.

Подальше зниження рівня розвитку людського потенціалу України означає зростання таких основних небезпек та ризиків як: погіршення якісних характеристик відтворення населення, (насамперед – здоров'я), що зумовлює різке зниження конкурентоспроможності вітчизняного людського капіталу; посилення безробіття і бідності; знецінення інвестицій в освіту тощо. Тому необхідно, на нашу думку, інтегруючись економічно до країн ЄС, розпочати формувати Стратегію поступу людського потенціалу з врахуванням нової європейської Стратегії розвитку – «Європа

¹ Індекс соціального розвитку, 2016. <<https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2016.html>>.

² Доповідь ПРООН. Людський розвиток для всіх і кожного, 2016. <<http://report.hdr.undp.org/>>.

³ Населення. <http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html>.

⁴ Розподіл постійного населення України за статтю та віком.

<http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2016/resident_2016.pdf>.

⁵ Розподіл постійного населення України за статтю та віком.

<http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2016/resident_2016.pdf>.

⁶ Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати.

<http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u_bez.htm>.an>.

⁷ Власюк, В. Свобода вибору і трудова еміграція. <<https://www.epravda.com.ua/columns/2017/02/2/619422/>>.

2020: Стратегія розумного і інклюзивного зростання», що ґрунтується на аналізі якості життя населення. Така Стратегія визначає три напрями зростання: розумне зростання (розвиток економіки, що заснована на знаннях); стале зростання (функціонування економіки, що передбачає раціональне використання ресурсів зеленої економіки); інклюзивне зростання (соціальна інклюзія, підвищення рівня зайнятості населення, досягнення соціальної згоди)¹.

Досвід розвинених країн показав, що сучасна концепція розвитку людського інтелектуального потенціалу має розбудовуватись з врахуванням таких основних принципів: 1) стратегічний підхід у розвитку людського потенціалу на основі його якісного удосконалення; 2) інвестиційність, яка передбачає економічну ефективність капіталовкладень у людський потенціал та інвестування у його розвиток для поліпшення якісних характеристик; 3) безперервність інноваційного навчання і поступу людського потенціалу на основі розкриття інтелектуальних, творчих і підприємницьких здібностей, емпатії, зростання компетенцій та підвищення мотивації.

Оскільки Україна, як і європейські країни, опинилася перед загрозою старіння нації через скорочення народжуваності дітей, тому необхідно змінити дану тенденцію на основі впровадження заходів, орієнтованих на підтримку сімей (наприклад, виплати при народженні, пільги в оподаткуванні тощо). Нині у 20 з 28 країн ЄС населенню виділяють доплати на дітей без огляду на розмір доходів. Італія, Польща, Чехія додатково впровадили знижені податки для сімей, які виховують дітей, а в Німеччині, Словенії, Іспанії дану знижку вираховують від рівня доходу. В середньому у ЄС заходи на підтримку родин становлять 2,5% від розміру ВВП, в Польщі – 3,4% (прогноз 2017 року), а в Угорщині – 4%².

Важливим постає модернізація існуючої системи виховання в українських дошкільних закладах з врахуванням завдань із впровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року³. Розвиткові особистості сприятиме поряд із вітчизняними також залучення сучасних ефективних світових педагогічних методик: Вальдорфа – для майбутніх творців, Монтессорі – для майбутніх менеджерів, Реджіо Емілія – для майбутніх підприємців тощо [20]⁴. Перспективним є також запровадження інноваційних шкіл (наприклад, Khan Lab School у США), де для учнів скасовано оцінки і домашні завдання, відсутній розподіл їх на класи. Інноваційні школи, університети вже готують молодь до тих професій, яких ще не існує. Тому в основі інноваційного навчання – розвиток критичного мислення, креативності, вміння ефективно комунікувати, а також – таких особистісних навичок, як допитливість, винахідливість і наполегливість у подоланні труднощів.

Інноваційне навчання у вищій школі засноване на засвоєнні інтерактивних онлайн-курсів від найкращих викладачів світу, лекції замінені на інтенсивні онлайн-семінари, де кожен студент має захищати свою позицію. Принцип активного навчання свідчить, що ефективне навчання можливе лише тоді, коли замість пасивного прослуховування лекцій людина критично аналізує нову інформацію і перевіряє своє розуміння, виконуючи практичні завдання⁵.

Важливий вплив на розвиток людського інтелектуального потенціалу справляють сучасні глобалізаційні зміни у сфері високих технологій. По-перше, відбувається зростаюча роботизація економік розвинутих країн, де низько- і середньо кваліфіковану працю перебирають на себе роботи; по-друге, прискорено розвивається динамічна інноваційна конкуренція (згідно «теорії синього океану») замість руйнівної, агресивної, червоної; по-третє, зростає соціальна комунікація⁶. Такі

¹ Europe 2020. *A strategy for smart sustainable and inclusive growth* European Commission. 2010.

<http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm>.

² Участь експертів ІСЕД у XXVI Економічному форумі в Криниці: результати, висновки, аналіз.

<www.playbuzz.com/bgxrpc10/10-24-2016-4-21-52-pmxxvi>.

³ Участь експертів ІСЕД у XXVI Економічному форумі в Криниці: результати, висновки, аналіз.

<www.playbuzz.com/bgxrpc10/10-24-2016-4-21-52-pmxxvi>.

⁴ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти. *Нова українська школа на період до 2029 року 2016*.

<<http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>>.

⁵ Примаченко, І. *Прибрати клас. Як зміняться школи та університети*.

<<http://nv.ua/ukr/opinion/primachenko/pribрати-klas-jak-zminjatsja-shkoli-j-universiteti-1288211.html>>.

⁶ Форд, М. (2016). *Пришестя роботів. Техніка і загроза майбутнього безробіття*. Київ: Наш формат; Ю. Чан

Ким, Моборн, Р. (2005). *Стратегія голубого океана*. Москва: НИРРО. <<http://www.rulit.me/books/strategiya-golubogo-okeana-read-310449-1.html>>.

чинники зумовлюють необхідність підвищення конкурентних переваг людського потенціалу перед комп'ютерами (штучним інтелектом). В основному дві сильні сторони людського потенціалу складно відтворити штучному інтелекту: творчість (джерело інновацій, можливість адаптації і створення мистецтва у всіх формах) та емпатію (розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи, розроблення рішень, врахування широкого спектру емоцій тощо)¹.

Отже, надзвичайно важливим завданням в Україні постає удосконалення національної системи освіти, яка б ґрунтувалась на розвитку у людини здібностей: по-перше, критичного мислення, навичок; по-друге, творчості та емпатії; по-третє, безперервності інноваційної освіти, тобто створення нових навичок для конкурентоспроможних компаній, об'єднання бізнесу та освіти для поширення спеціальних знань; по-четверте, поступ онлайн-освіти.

References:

1. Grishnova, O.A., Brinceva, O.G., Shurpa, S. Ja. (2017). Fiktyvizacija ljuds'kogo kapitalu ta novi ryzyky u sferi zajnjatosti [The fictivization of the human capital and new risks in the employment field]. *Nauk. visnyk Polissja* [Science Bulletin of Polissja], no.1(9), 91-98 [in Ukrainian].
2. Dacjuk, S. Problemy ljudskogo potencialu v Ukraini [Problems of Human Potential in Ukraine]. <<https://hayvip.com/video-ZmdheatpiWeXh2U.html>> [in Ukrainian].
3. Zvit ITU – Rozvytok informacijno komunikacijnyh tehnologij u sviti [ITU Report – The development of information and communication technologies in the world]. <<http://www.dut.edu.ua/ua/news-1-0-3603-zvit-itu-rozvytok-informacijno-komunikacijnyh-tehnologiy-u-sviti>> [in Ukrainian].
4. Ukraina opustylasja v ekonomichnomu rejtyngu [Ukraine has fallen in the economic ranking]. <https://gazeta.ua/articles/economics/_ukrayina-opustylasja-v-ekonomichnomu-rejtyngu-krayin/775769> [in Ukrainian].
5. K 2029-mu Kurcvajl proročyt robotam mudrost bólsuju, čem u čeloveka [By 2029 Kurtswayl predicts wisdom to robots greater than that of a man]. <<https://www.computerra.ru/.../k-2029-mu-kurtsvayl-proročit-robotam-bolshuyu-mudrost-čem-čelovečya/>> [in Russian].
6. Majbutnje vid Iona Maska: porady urjadam i molodym [The Future From Elon Mask: Tips for Governments and Young People]. <<https://www.biz.nv.ua>> [in Ukrainian].
7. Stefanyshyn, O. (2006). *Ljudskij potencial ekonomiky Ukrainy*: Monografija [Human potential of the Ukrainian economy: Monograph]. Lviv: Vydavnyčyj centr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
8. Mel'nyk, L.G. (2003). *Informacyonnaja ekonomika* [Information economy]. Sumy: Unyversytetskaja knyga. [in Russian].
9. Patnam, R., Leonardi, R., Nanetti, R. (2001). Tvorenija demokratii. Tradicii gromadjanskoj aktyvnosti v suchasnij Italii [The Creation of democracy. Traditions of civil activity in modern Italy]. Kyiv: Vyd vo Solomii' Pavlychko "Osnovy". [in Ukrainian].
10. Indeks socialnogo rozvytku, 2016 [Social Development Index, 2016]. <<https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2016.html>> [in Ukrainian].
11. Dopovid PROON. Ljudskij rozvytok dlja vsih i kozhnogo, 2016 [UNDP Report. Human Development for All and Everyone 2016]. <<http://report.hdr.undp.org/>> [in Ukrainian].
12. Socialno-ekonomichne stanovyshe Ukrainy za sichen–červen 2016 [Socio-economic situation of Ukraine for January-June 2016]. <http://www.ukrstat.gov.ua/druk/soc_ek/2016/publ_06_2016_u.html> [in Ukrainian].
13. Naseleńnja [Population]. <http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html> [in Ukrainian].
14. Rozpodil postijnogo naseleńnja ukrai'ny za statju ta vikom [Distribution of permanent population of Ukraine by sex and age]. <http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2016/resident_2016.pdf> [in Ukrainian].
15. Tempy zrostantnja nominalnoi ta realnoi zarobitnoi platy [The growth rates of nominal and real wages]. <http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u_bez.htm> [in Ukrainian].
16. Vlasjuk, V. Svoboda vyboru i trudova emigracija [Freedom of choice and labor emigration]. <<https://www.epravda.com.ua/columns/2017/02/2/619422>> [in Ukrainian].
17. Europe 2020. A strategy for smart sustainable and inclusive growth European Comission. 2010. <http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm> [in English].
18. Učast ekspertiv ISED u XXVI Ekonomichnomu forumi v Krynci: rezul'taty, vysnovky, analiz [Participation of ISEF experts at the XXVI Economic Forum in Krynci: results, conclusions, analysis]. <www.playbuzz.com/bgxxpc10/10-24-2016-4-21-52-pmxxvi> [in Ukrainian].
19. Pro shvalenija Konceptii realizacii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannja zagalnoi serednoi osvity Nova ukrainska škola na period do 2029 roku [On Approval of the Concept for the Implementation of the State Policy

¹ Емпатія. <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Емпатія>>.

in the Field of General Secondary Education Reform "New Ukrainian School" for the Period till 2029], no. 988, 14.12.2016. <<http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>> [in Ukrainian].

20. Jalovska, O. (2013). *Palchyky doshkilnjat: rozvyvajemo ruku rozvyvajemo mozok* [Preschooler's fingers: develop a hand – develop the brain], Ternopil: Mandrivec. [in Ukrainian].

21. Prymachenko, Ivan. Prybraty klas. Jak zminjat'sja shkoly j universytety [Remove the classroom. How schools and universities will change]. <<http://nv.ua/ukr/opinion/primachenko/pibrati-klas-jak-zminjatsja-shkoli-j-universiteti-1288211.html>> [in Ukrainian].

22. Ford, M. (2016). *Pryshestja robotiv. Tehnika i zagroza majbutnogo bezrobittja* [The advent of robots. Technique and the threat of future unemployment]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

23. U. Chan, Kym, Moborn, Rene (2005). *Strategyja golubogo okeana* [The Blue Ocean Strategy]. Moscow: N1RRO. <<http://www.rulit.me/books/strategiya-golubogo-okeana-read-310449-1.html>> [in Russian].

24. *Empatija* [Empathy]. <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Емпатія>> [in Ukrainian].